

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

Η Ευρώπη των Πολιτών

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ 1

Οι φτωχοί εργαζόμενοι

“Ο κάθε βιομήχανος ζει στο εργοστάσιό του όπως οι ιδιοκτήτες φυτειών στις αποικίες ανάμεσα στους δούλους τους, ένας εναντίον εκατό, και οι ανατρεπτικές κινήσεις της Lyon¹ είναι ένα είδος επανάστασης του San Domingo² [...]. Οι βάρβαροι που απειλούν την κοινωνία δεν βρίσκονται στον Καύκασο ούτε στις ταταρικές στέπες· βρίσκονται στα προάστια των βιομηχανικών μας πόλεων [...]. Η μεσαία τάξη πρέπει να αντιληφθεί σαφώς την κατάσταση· πρέπει να ξέρει ποια είναι η θέση της.”

Saint - Marc Girardin στο Journal des Débats (8 Δεκεμβρίου 1831)

E. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων*, σ. 284

ΠΗΓΗ 2

Η κοινωνία μεταβάλλεται

Η διακυβέρνηση περνάει από τα χέρια όσων κατέχουν κάποια περιουσία στα χέρια εκείνων που δεν κατέχουν τίποτα, από τα χέρια όσων έχουν υλικό συμφέρον στη διατήρηση της κοινωνίας σε εκείνους που δεν νοιάζονται καθόλου για την τάξη, τη σταθερότητα και τη συντήρηση... Μήπως, σύμφωνα με το μεγάλο νόμο της Επίγειας αλλαγής, οι εργάτες είναι για τις σύγχρονες κοινωνίες μας ό,τι ήταν οι βάρβαροι για τις κοινωνίες της αρχαιότητας: όργανα της διάλυσης και της καταστροφής;

Οι ΓΚΟΝΚΟΥΡ στη διάρκεια της Παρισινής Κομμούνας

E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1996, σ. 237

ΠΗΓΗ 3

Η σκέψη του Μιλ για την προαγωγή των εργατών

Οι φτωχοί χειραφετήθηκαν και δεν είναι δυνατόν να συμπεριφέρεται πια κανείς σ' αυτούς και να τους μεταχειρίζεται σαν παιδιά. Από τις προσωπικές τους ικανότητες θα εξαρτηθεί η τύχη τους. Τα σύγχρονα κράτη πρέπει να κατανοήσουν ότι η ευημερία του λαού οφείλει να προέρχεται από την εφαρμογή της δικαιοσύνης... Οι εργάτες πρέπει να θεωρούνται ισότιμα μέλη

¹ Αναφέρεται στην κοινότητα των εργατών της μεταξοβιομηχανίας της Lyon, που ξεσηκώθηκαν το 1831 και το 1834.

² Αναφέρεται στα απελευθερωτικά κινήματα των αποικιών (όπως στο San Domingo) τα οποία ενέπνευσε ή επέτρεψε η Γαλλική Επανάσταση.

μιας κοινωνίας· επομένως οι γνώμες, οι προτροπές και οι συμβουλές που απευθύνονται προς αυτούς πρέπει να απευθύνονται ως προς ίσους και να γίνονται δεκτές ελεύθερα. Το μέλλον, το ευοίωνο ή δυσοίωνο μέλλον, θα εξαρτηθεί από το εάν οι εργάτες θα γίνουν ή όχι άνθρωποι λογικοί.

Στιούαρτ Μιλ, Αρχές πολιτικής οικονομίας, 1848.

Το κράτος πρέπει να βοηθήσει τον εργάτη

Μια και όλοι παραδέχονται ότι ο άνθρωπος, για να είναι αληθινά ελεύθερος, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αναπτύσσει και να ασκεί τις κλήσεις του, είναι αυτονόητο ότι η κοινωνία οφείλει να προσφέρει σε καθένα από τα μέλη της και την παιδεία, που χωρίς αυτήν το ανθρώπινο πνεύμα δεν μπορεί να ανθίσει και τα εργαλεία, που χωρίς αυτά η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν μπορεί να εκδηλωθεί. Επομένως με ποιο τρόπο η κοινωνία θα προσφέρει σε κάθε μέλος της την ανάλογη παιδεία και τα αναγκαία εργαλεία; Ασφαλώς με κρατική επέμβαση. Λοιπόν στο όνομα της ελευθερίας και για λογαριασμό της απαιτούμε την αρρωγή του κράτους για την ανάπτυξη του εργάτη.

Λουί Μπλαν, Η οργάνωση της εργασίας, 1847

[Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909), Β΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, σσ. 163, 188]

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων, να σχολιάσετε τη φράση (σχολικό βιβλίο, σ. 145): “Παρά την αναγνώριση της αρχής των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών, οι εργάτες και οι χωρικοί αντιμετώπιζονταν από τις κυρίαρχες τάξεις με πατερναλιστικό τρόπο, ως ανώριμα ακόμη άτομα, αλλά και με κάποια καχυποψία, ως “επικίνδυνες τάξεις”.

2.

ΠΗΓΗ 1

Ο Marx και ο Engels ...εισηγήθηκαν τον επιστημονικό σοσιαλισμό από το 1848, όταν δημοσίευσαν το κομμουνιστικό μανιφέστο, “τη γενετήσια κραυγή του σύγχρονου σοσιαλισμού”, όπως είχε εύστοχα χαρακτηριστεί. Το μανιφέστο περιλάμβανε την πρόσκληση: “Προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε· δεν έχετε τίποτα να χάσετε παρά μόνο τις αλυσίδες που σας δένουν”.

.....
Ο Fr. Engels στο έργο του **Ουτοπικός Σοσιαλισμός και Επιστημονικός Σοσιαλισμός** αφού προηγούμενα έχει αναλύσει με συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα τις οικονομικο-κοινωνικές εξελίξεις που συντελούνταν στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες τους τελευταίους αιώνες, κυρίως τους 18ο και 19ο αιώνα, και αφού έχει αναφερθεί στην πρώτη εξέγερση των εργατών στη Λυών και στη διαμόρφωση του πρώτου μεγάλου εργατικού κινήματος των Χαρτιστών στην Αγγλία 1838-1842, καταλήγει (στο β΄ μέρος της μελέτης του): “Τα καινούρια περιστατικά μας υποχρέωσαν να εξετάσουμε ολόκληρη την ιστορία του παρελθόντος από την αρχή και τότε φάνηκε, πως όλη η ως τώρα ιστορία, με εξαίρεση την πρωτόγονη κατάσταση, ήταν ιστορία ταξικών αγώνων και πως οι αντιμαχόμενες αυτές κοινωνικές τάξεις είναι κάθε φορά το προϊόν των

παραγωγικών και ανταλλακτικών σχέσεων της εποχής του και, κατά συνέπεια, πως η οικονομική δομή της κοινωνίας αποτελεί κάθε φορά την πραγματική βάση που επιτρέπει, σε τελευταία ανάλυση, να εξηγήσουμε ολόκληρο το εποικοδόμημα από νομικούς και πολιτικούς θεσμούς καθώς και τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και τις διάφορες άλλες ιδέες κάθε ιστορικής περιόδου.

Fr. Engels, Ο.Σ.Ε.Σ. (μτφρ. Φ. Φωτίου) σ. 84
[Φ. Κ. Βώρος, *Τρόποι Σπουδής και Διδασκαλίας της Ιστορίας*, εκδ. Δημ. Μ. Παπαδήμα, Αθήνα 1989, σσ. 293 - 294]

ΠΗΓΗ 2

Στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους, οι άνθρωποι συνάπτουν καθορισμένες, αναγκαίες και ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις· οι σχέσεις αυτές παραγωγής αντιστοιχούν σε ένα δεδομένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο των σχέσεων αυτών σχηματίζει την οικονομική δομή της κοινωνίας, το πραγματικό βάθρο πάνω στο οποίο υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό οικοδόμημα και στο οποίο αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές της κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής εξουσιάζει εν γένει την εξέλιξη της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής. Δεν καθορίζει η συνείδηση των ανθρώπων την ύπαρξή τους, αλλά αντίθετα η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε ένα ορισμένο βαθμό της ανάπτυξής τους οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε σύγκρουση με τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις ή με τις σχέσεις ιδιοκτησίας στα πλαίσια των οποίων κινήθηκαν μέχρι τώρα και οι οποίες δεν αποτελούν παρά τη νομική τους έκφραση. Χθεςινές μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, οι συνθήκες αυτές μετατρέπονται σε βαριά δεσμά. Τότε αρχίζει μια περίοδος κοινωνικής επανάστασης. Η αλλαγή στο οικονομικό θεμέλιο συνοδεύεται από μια περισσότερο ή λιγότερο ταχεία ανατροπή από το τεράστιο τούτο οικοδόμημα. Όταν ερευνούμε τις ανατροπές αυτές, πάντοτε πρέπει να διακρίνουμε δύο τάξεις πραγμάτων. Υπάρχει η υλική ανατροπή των συνθηκών οικονομικής παραγωγής. Αυτή διαπιστώνεται με το πνεύμα ακρίβειας των φυσικών επιστημών. Όμως υπάρχουν ακόμη οι νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές, φιλοσοφικές, κοντολογίς, οι ιδεολογικές μορφές μέσω των οποίων οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τη σύγκρουση αυτή και την ωθούν ως τα άκρα. Ένα άτομο δεν κρίνεται με βάση την ιδέα που έχει το ίδιο για τον εαυτό του. Μια εποχή επανάστασης δεν κρίνεται με βάση τη συνείδηση που έχει η ίδια για τον εαυτό της. Μάλλον η ίδια αυτή συνείδηση εξηγείται από τις αντιξοότητες της υλικής ζωής, από την αντιπαράταξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων. Ποτέ μια κοινωνία δεν εκπνέει πριν αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις τις οποίες μπορεί να χωρέσει· ποτέ δεν εγκαθιδρύονται οι ανώτερες σχέσεις παραγωγής πριν εμφανισθούν οι υλικοί όροι της ύπαρξής τους μέσα στους ίδιους κόλπους της παλιάς κοινωνίας.

Κάρολος Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, (από τον Πρόλογο)
(μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης)

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να παρουσιάσετε τις αντιλήψεις του Μαρξ σχετικά με τους κοινωνικούς αγώνες και τα αίτια που τους προκαλούν.

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1. Ποιοι κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες συνέβαλαν στην εδραίωση των αντιπροσωπευτικών θεσμών και τη σταδιακή διεύρυνση του εκλογικού σώματος στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα;
2. Ποια πολιτική ιδεολογία ενέπνεε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς στην Ευρώπη του 19ου αιώνα; Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις βασικές θέσεις των εκπροσώπων της ιδεολογίας αυτής σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.
3. Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις βασικές αρχές που διατυπώνει ο Μαρξ στο “Κεφάλαιο”.
4. Ποια πολιτικά μέσα μεταχειρίστηκε το κράτος πρόνοιας αποσκοπώντας στο να συνδυάσει “την εργασιακή ειρήνη με την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία”;

Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

Ερώτηση αντιστοίχισης

Να γράψετε στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της στήλης Β που αντιστοιχεί στο δεδομένο της στήλης Α. (Κάποια από τα δεδομένα της Β στήλης περισσεύουν).

A.	B.
1. ____ (πολιτικός) Φιλελευθερισμός	α. δικαίωμα ψήφου - κοινωνικές μεταρρυθμίσεις
2. ____ Ισοπεδωτές/Σκαπανείς	β. κριτική της καπιταλιστικής κοινωνίας - συνειδητή δράση για αλλαγή της κοινωνίας
3. ____ Χαρτιστές	γ. Θρησκευτική και πολιτική ισότητα
4. ____ Κάρολος Μαρξ	δ. ριζική κοινωνική ανατροπή - "δικτατορία του προλεταριάτου"
5. ____ Σοσιαλιστές	ε. εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος - κοινωνικές μεταρρυθμίσεις
6. ____ Κομμουνιστές	στ. αναγνώριση ατομικών δικαιωμάτων - ατομικών ελευθεριών, σεβασμό στις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις
	ζ. συνεργασία κεφαλαιούχων και εργατών
	η. λύση κοινωνικού προβλήματος μέσω της χριστιανικής ευσπλαχνίας

Εργασία για το σπίτι

ΠΗΓΗ 1

Το *εργατικό κίνημα* έγινε μια απάντηση στην κραυγή διαμαρτυρίας του φτωχού. Δεν πρέπει να το συγχέουμε με την απλή συλλογική αντίσταση κατά της αφόρητης κακοπάθειας, αντίσταση που εμφανίζεται σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, ούτε ακόμη με τις απεργίες ή τις άλλες μορφές αγωνιστικότητας που από τότε έφτασαν να χαρακτηρίζουν την εργατική τάξη. Έχουν κι αυτές μια ιστορία που ανάγεται σε εποχές πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Το νέο στοιχείο στο εργατικό κίνημα των αρχών του 19ου αιώνα ήταν η *ταξική συνειδηση* και η *ταξική φιλοδοξία*. Δεν ήταν πια αντιμέτωποι ο "φτωχός" και ο "πλούσιος". Αντιμέτωπες ήταν δύο συγκεκριμένες τάξεις, η εργατική (οι εργάτες ή το προλεταριάτο) και η τάξη των εργοδοτών ή των καπιταλιστών. Η Γαλλική Επανάσταση έδωσε αυτοπεποίθηση στη νέα αυτή τάξη (την εργατική) η βιομηχανική επανάσταση της επέβαλε την ανάγκη για συνεχή κινητοποίηση. Δεν μπορούσε κανείς να εξασφαλίσει κάποιο αξιοπρεπές εισόδημα απλώς και μόνο με την περιστασιακή διαμαρτυρία που συνέτεινε στην αποκατάσταση της σταθερής αλλά προσωρινά διασαλευμένης ισορροπίας της κοινωνίας. Απαιτούνταν η αιώνια επαγρύπνηση, η οργάνωση και η δραστηριότητα του "κινήματος" - το συνδικάτο, η αλληλοβοθητική ή συνεταιριστική εταιρεία, το ίδρυμα της εργατικής τάξης, η εφημερίδα ή η κινητοποίηση.

E. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων*, σσ. 296 - 297

ΠΗΓΗ 2

Χαρτισμός

Μετά τη διάλυση του "Μεγάλου Εθνικού" * οι ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές απομακρύνθηκαν από το συνδικαλισμό και συγκέντρωσαν τις προσπάθειες τους πάλι στην πολιτική δραστηριότητα και ειδικότερα στον εξαναγκασμό της αδιάφορης κυβέρνησης να προχωρήσει σε παραπέρα πολιτικές μεταρρυθμίσεις, με την επινόηση του "Χάρτη του Λαού". Το έγγραφο αυτό, που κυκλοφόρησε σε ολόκληρη τη χώρα από επιτροπές "χαρτιστών" όπως αποκαλούνταν και συγκέντρωσε εκατομμύρια υπογραφές, περιείχε έξι αιτήματα: καθολική ανδρική ψηφοφορία· εισαγωγή της μυστικής ψηφοφορίας· κατάργηση των περιουσιακών προϋποθέσεων για την ιδιότητα του βουλευτή· ετήσιες βουλευτικές εκλογές· πληρωμή μισθών στα μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων και ίσες εκλογικές περιφέρειες.

Παραλλαγές του χαρτισμού

Η ένταση του χαρτιστικού κινήματος υπήρξε ποικίλη: σε μερικές περιοχές η δύναμή του ήταν συνάρτηση οικονομικών συνθηκών· ο χαρτισμός επεκτεινόταν

* Το "Μεγάλο Εθνικό Ενοποιημένο Συνδικάτο της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας" (ριζοσπαστική οργάνωση τεχνιτών του Λονδίνου).

μαζί με την ανεργία και την οικονομική κρίση. Στους κόλπους της ηγεσίας του, εξάλλου, υπήρχαν διαφορές που αφορούσαν τόσο στα μέσα όσο και στους σκοπούς του: συνεπαγόταν ο χαρτισμός αναδιοργάνωση της βιομηχανίας ή, αντίθετα, επιστροφή στην προβιομηχανική κοινωνία; Ήταν εφικτοί οι στόχοι του μόνο με αναφορές και αιτήσεις στις αρχές, ή έπρεπε να χρησιμοποιηθούν και βίαια μέσα; Ο χαρτιστής Λόβεντ (William Lovett), επιπλοποιός, ήταν, λόγω χάρη, εξίσου λαύρος υποστηρικτής του αυτοδημιουργητού των ανθρώπων, όσο οποιοσδήποτε αστός. Υποστήριζε τη δημιουργία μιας ένωσης μορφωμένων εργατών που θα αποκτούσαν το δίκαιο μερίδιό τους από το αυξανόμενο βιομηχανικό εισόδημα του έθνους. Ο χαρτιστής Ο' Κόννορ (Feargus O' Connor), από την άλλη, απευθυνόταν στους πιο εξαθλιωμένους και απελπισμένους εργάτες. Υποστήριζε την απόρριψη της εκβιομηχάνισης και την επανεγκατάσταση των φτωχών σε αγροτικούς κλήρους. Αυτές οι διαμετρικά αντίθετες απόψεις αναφορικά με τους στόχους του κινήματος υποδηλώνουν την έκταση της σύγχυσης στους κόλπους της εργατικής τάξης, της οποίας η συνείδηση ως ξεχωριστής πολιτικής δύναμης, μόλις άρχιζε να αναπτύσσεται. Τα γεγονότα, πάντως, απάντησαν στα περισσότερα από τα ερωτήματα των χαρτιστών. Το 1848, τα επαναστατικά ξεσπάσματα σ' ολόκληρη την ηπειρωτική Ευρώπη ενέπνευσαν τους χαρτιστές ηγέτες να σχεδιάσουν μεγάλη διαδήλωση και επίδειξη δύναμης στο Λονδίνο· ανακοίνωσαν ότι πορεία 500 χιλιάδων εργατών θα βάδιζε προς το Κοινοβούλιο για να παραδώσει αίτηση με έξι εκατομμύρια υπογραφές που απαιτούσαν την εφαρμογή των "έξι σημείων". Ειδικές αστυνομικές δυνάμεις και μονάδες τακτικού στρατού συγκεντρώθηκαν κάτω από τη διοίκηση, του ηλικιωμένου πια, δούκα του Ουέλιγκτον, προκειμένου ν' αντιμετωπίσουν αυτή την απειλή κατά της δημόσιας τάξης. Ωστόσο, στην πορεία πήραν μέρος λιγότεροι από 50 χιλιάδες εργάτες: η βροχή, η κακή οργάνωση και η απροθυμία από πλευράς πολλών να συγκρουστούν με την καλά εξοπλισμένη αστυνομική και στρατιωτική δύναμη, έβαλαν τέλος στον αγώνα των χαρτιστών, αν όχι και στους σκοπούς τους.

E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τόμος Β', σσ. 97 - 98

Με αφορμή τα παραθέματα να συζητήσετε στην τάξη για το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα (ιδεολογικά ρεύματα - σοσιαλιστικές θεωρίες, ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, οργανωτές - ηγέτες, διεκδικήσεις - στόχοι, διεκδικητική πολιτική) κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

- E. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων (1789-1848)*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 31997, σσ. 284-307.
- E. Hobsbawm, *Η εποχή του Κεφαλαίου (1848-1875)*, μτφρ. Δ. Κουρτόβικ, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 21996, σσ. 237-257.
- Dirk Geary, *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988.
- S. Bernstein - P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, Αθήνα 1997, σσ. 195-202.
- E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 96-101.

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ 1

Ο μέθυσος. Πίνακας του Ευγένιου Λέμπανς (1898).
Βρυξέλλες, Βασιλικά Μουσεία Καλών Τεχνών.

ΠΗΓΗ 2

Εργατικές κατοικίες το 19ο αιώνα.
Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909),
Β΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, Αθήνα 1998, σ. 182.

ΠΗΓΗ 3

Ο μαζικός αλκοολισμός, σταθερός σχεδόν σύντροφος της ορμητικής και ανεξέλεγκτης εκβιομηχάνισης και του εξαστισμού, συνέβαλλε στην εξάπλωση “μιας επιδημίας σκληρού ποτού” σ’ ολόκληρη την Ευρώπη. Ίσως να υπερέβαλλαν οι πολυάριθμοι σύγχρονοι όταν οίκτηραν τη διάδοση της μέθης, όπως και της πορνείας και άλλων μορφών σεξουαλικής ασυδοσίας.

Αλλά, φυσικά, οι σύγχρονοι, που ελεεινολογούσαν την ηθική κατάπτωση των νέων φτωχών τους οποίους γέννησε ο εξαστισμός και η εκβιομηχάνιση, δεν υπερέβαλλαν καθόλου. Όλα συντελούσαν στη μεγιστοποίηση της διαφθοράς αυτής. Οι πόλεις και οι βιομηχανικές περιοχές επεκτείνονταν πολύ γρήγορα, χωρίς σχέδια ή έλεγχο, και οι στοιχειωδέστερες των υπηρεσιών στην πόλη, η καθαριότητα των οδών, η ύδρευση, η αποχέτευση, για να μην αναφέρουμε την οικοδόμηση των σπιτιών της εργατικής τάξης, δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τον ξέφρενο ρυθμό της επέκτασης αυτής. Η εμφανέστερη συνέπεια αυτής της αστικής υποβάθμισης ήταν η επανεμφάνιση επιδημιών μεταδοτικών (κυρίως μέσω του νερού) ασθενειών, και ιδίως της χολέρας, που εξαπλώθηκε για άλλη μια φορά στην Ευρώπη μετά το 1831 και σάρωσε την ευρωπαϊκή ήπειρο από τη Μασσαλία ως την Πετρούπολη το 1832, και ξανά αργότερα.

Από υλική άποψη, το νέο προλεταριάτο των εργοστασίων ήταν ίσως κάπως πιο ευκατάστατο. Από την άλλη μεριά όμως ήταν ανελεύθερο κάτω από τον αυστηρό έλεγχο και την ακόμη αυστηρότερη πειθαρχία που επέβαλλαν το αφεντικό ή οι επόπτες του - εναντίον τους οι εργάτες δεν είχαν στην ουσία κανένα νομικό μέσο για να προσφύγουν, ενώ μόλις άρχιζε να τους παρέχεται η στοιχειώδης κρατική προστασία. Ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν το ωράριο ή τις βάρδιες του εργοδότη, να δέχονται τις κυρώσεις του και τα πρόστιμα με τα οποία επέβαλλε τους κανόνες του ή αύξανε τα κέρδη του. Σε απομονωμένες περιοχές ή βιομηχανίες οι εργάτες ήταν υποχρεωμένοι να αγοράζουν από το κατάστημα του αφεντικού, εισπράττοντας συχνά τα ημερομίσθιά τους σε είδος (πράγμα που επέτρεπε στον αδιάστακτο εργοδότη να αυξάνει περισσότερο τα κέρδη του), ή να μένουν στα σπίτια που αυτός τους παρείχε.

Όποια κι αν ήταν η πραγματική κατάσταση των φτωχών εργατών, δεν μπορεί να υπάρξει η παραμικρή αμφιβολία ότι κάθε κάπως σκεπτόμενο άτομο στις τάξεις τους - που δεν δεχόταν δηλαδή τις συμφορές των φτωχών ως μέρος της μοίρας και της αιώνιας τάξης των πραγμάτων - θεωρούσε ότι ο πλούσιος εκμεταλλευόταν και απαθλίωνε τον εργάτη, ενώ οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Και ο φτωχός υπέφερε επειδή ακριβώς ο πλούσιος ωφελούνταν.

E. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων*, σσ. 288, 295-296

Με αφετηρία τις πηγές, να συζητήσετε στην τάξη για τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των εργατών κατά τον 19ο αιώνα.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

- E. Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων (1789-1848)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα ³1997, σσ. 284-307.
- E. Hobsbawm, *Η εποχή του Κεφαλαίου (1848-1875)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα ²1996, σσ. 314-345.
- S. Berstein - P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σσ. 90 κ.ε., 192 κ.ε.

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ

Οι *Ισοπεδωτές* είναι η πρώτη νεότερη πολιτική κίνηση που οργανώθηκε γύρω από την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας. Είναι οι πρώτοι δημοκράτες που σκέφτονται με όρους όχι της συμμετοχικής αυτοδιακυβέρνησης μέσα σε μια πόλη - κράτος, αλλά της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης μέσα σε ένα έθνος - κράτος. Είναι οι πρώτοι που θέλουν γραπτό σύνταγμα για να προστατεύσουν τα δικαιώματα των πολιτών απέναντι στο κράτος. Οι πρώτοι με μια σύγχρονη αντίληψη για το ποια δικαιώματα πρέπει να είναι αναφαίρετα: το δικαίωμα να σιωπά κανείς (ο βασανισμός για την απόσπαση ομολογίας ήταν μια κανονική δικαστική διαδικασία στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης) και να εκπροσωπείται νομικά· το δικαίωμα ελευθερίας της συνείδησης και ελευθερίας του διαλόγου· το δικαίωμα ισότητας ενώπιον του νόμου και ελευθερίας του εμπορίου· το δικαίωμα ψήφου και, εμπρός σε μια τυραννία, το δικαίωμα της επανάστασης. Οι *Ισοπεδωτές* λοιπόν, δεν είναι απλώς οι πρώτοι νεότεροι δημοκράτες, αλλά οι πρώτοι που επιζήτησαν την οικοδόμηση ενός φιλελεύθερου κράτους.

.....
Ισοπεδωτής, λοιπόν, ήταν κάποιος που ξεκινούσε όχι μόνο να καταστρέψει την ιεραρχία, αλλά και να υπονομεύσει την ιδιοκτησία, ιδιαίτερα την ιδιοκτησία γης: ο όρος αποδίδονταν παραδοσιακά σε ταραξίες που αντιδρούσαν στην οριοθέτηση της γης, που υπερασπίζονταν τη λαϊκή πρόσβαση στα κοινόχρηστα εδάφη. “Με τον όρο *ισοπέδωση*” έλεγε ο Harrington στα 1658, “όσοι χρησιμοποιούν τη λέξη φαίνεται πως εννοούν το εξής: ένας λαός εξεγείρεται, εισβάλλει στα εδάφη και στα υποστατικά των πλουσιότερων, και τα οικειοποιείται διαιρώντας τα σε ίσους κλήρους” (Harrington 1977-460). Πριν από το Δεκέμβριο του 1648 υπήρχαν πράγματι, *Ισοπεδωτές*, που ήθελαν να εξισώσουν τις κτηματικές περιουσίες των ανθρώπων: σύντομα θα αυτοαποκαλούνταν Αληθινοί *Ισοπεδωτές* ή *Σκαφτιάδες*. Αυτή, όμως, που τώρα ορίζουμε ως κίνηση των *Ισοπεδωτών* επέμενε πάντα ότι δεν είχε καμία πρόθεση να εξισώσει τις κτηματικές περιουσίες ή να εισαγάγει την

κοινοκτημοσύνη. Οι Ισοπεδωτές ήταν υπέρ της ισοπέδωσης των βαθμών, όχι, όμως, της ιδιοκτησίας...

D. Wooton, *Οι Ισοπεδωτές*, στο έργο: ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.
Το ταξίδι που δεν τελείωσε 508 π.Χ. - 1993 μ.Χ.,
επιμ. John Dunn, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997, σσ. 95-121 (σσ. 95, 97-98)

Αφού μελετήσετε προσεκτικά το παράθεμα, να σχολιάσετε τη φράση του σχολικού βιβλίου (σσ. 146-147): *“Οι ιστορικές ρίζες του σοσιαλισμού βρίσκονται στον Αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο (1642-1652), και στα κινήματα που αναφάνηκαν τότε, των Ισοπεδωτών και των Σκαπανέων”*.